

Pravni fakultet Univerziteta u Nišu

**ZBORNİK RADOVA
1700 GODINA MILANSKOG EDIKTA**

Niš, 2013.

**ZBORNİK RADOVA
1700 GODINA MILANSKOG EDIKTA**

Izdavač:

Pravni fakultet Univerziteta u Nišu

Za izdavača:

Prof. dr Miroslav Lazić, dekan

Urednici:

Prof. dr Dragan Nikolić
Ass. mr Aleksandar Đorđević
Ass. Miljana Todorović

Članovi Redakcionog odbora iz zemlje i inostranstva:

Prof. dr Srđan Šarkić, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Srbija
Prof. dr Nevenka Bogojević-Gluščević,
Pravni fakultet Univerziteta u Podgorici, Crna Gora
Prof. dr Nebojša Randelović, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Srbija
Prof. dr Vladimir Simić, Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani, Slovenija
Prof. dr Željko Radić, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, Hrvatska
Prof. dr Enes Durmišević, Pravni fakultet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina
Doc. dr Marija Ignjatović, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Srbija
Doc. dr Mišo Dokmanović, Skoplje, Makedonija

Prevod:

Gordana Ignjatović

Tehnički urednik:

Nenad Milošević

Štampa:

Sven Niš

Tiraž:

100

ISBN 978-86-7148-176-2

SADRŽAJ

Prva sesija - ISTORIJA PRAVA

Prof. dr Srđan Šarkić, NEKI ASPEKTI KONSTANTINOVE POLITIKE PREMA HRIŠĆANIMA	11
dr Borče Davitkovski, dr Ana Pavlovska-Daneva, dr Elena Davitkovska, dr Dragan Gocevski, PRAVNI STATUS I POLOŽAJ KOMISIJE ZA ODNOS SA VERSKIM ZAJEDNICAMA U REPUBLICI MAKEDONIJI.....	23
Prof. dr. sc. Miro Gardaš, Prof. dr. sc. Josip Vrbošić, Mag. iur. Jelena Roškar KRISTIJANIZACIJA MURSE U 4. STOLJEĆU.....	35
Prof. dr Enes Durmišević, CRKVA I DRŽAVA U BOSNI I HERCEGOVINI 1945-1950.	47
Prof. dr. sc. Vilma Pezelj, Marija Štambuk Šunjić, PRAVNI ZNAČAJ BRATOVŠTINA SREDNJOVJEKOVNIH DALMATINSKIH GRADOVA S OSVRTOM NA SPLITSKE BRATOVŠTINE.....	59
Prof. dr. sc. Mirela Šarac, Dr. sc. Andrija Crnković, ASTROLAB ZAJEDNIŠTVA: KRŠĆANSKI RAZLOG VJERSKE SLOBODE....	85
Prof. dr Nebojša Randelović, SKUPŠTINSKA ZAVRŠNICA JEDNOG MEĐUNARODNOG UGOVORA – KONKORDATSKA KRIZA 1937. GODINE.....	93

Ерофеева Д.В., Шагиева Р.В., ЭВОЛЮЦИЯ ПРАВА В УСЛОВИЯХ ХРИСТИАНИЗАЦИИ РИМСКОГО ОБЩЕСТВА ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ МИЛАНСКОГО ЭДИКТА.....	105
Prof. dr Aleksandar Ćirić Prof. dr Predrag Cvetković GLOBALIZACIJA KAO FORMATIVNI ELEMENT NASTANKA UNIVERZALNE ETIKE: PRIMER MEĐUNARODNOG TRGOVINSKOG PRAVA	117
Prof. dr Nevena Petrušić, Anđelija Tasić TRAGOVI ACTIO COMMUNI DIVIDUNO U SRPSKOM POSTUPKU ZA RAZVRGNUĆE SUVLASNIČKE ZAJEDNICE*	131
Prof. dr Miomira Kostić, Doc. dr Darko Dimovski KRIVIČNA DELA UBISTVA U SRPSKIM PRAVNIM SPOMENICIMA.....	153
Prof. dr Milan Petrović, K PRAVNOJ PRIRODI CRKVENOGA PRAVA. UJEDNO ZASNIVANJE TRIJALISTIČKE TEORIJE PRAVA	167
Prof. dr Stanka Stjepanović, ZNAČAJ SARAJEVSKOG PREPISA ZAKONOPRAVILA SVETOG SAVE ...	209
Prof. dr Melina Grizo, LEX SALICA KAROLINA U SVETLU PRAVNE TEORIJE H.L.A. HARTA ...	221
Mišo Dokmanović, Overview of Ancient History Content within Legal History Courses of Law schools in South East Europe	237
Ozren Pilipović, Nenad Rančić, Miran Marelja, TRADE RELATIONS BETWEEN BYZANTINE EMPIRE AND ITALIAN MERCHANT REPUBLICS FROM XIII TO XV CENTURY	245

Dr sc. Edin Mutapčić, Mr sc. Anita Petrović, KODIFIKATORSKI UTJECAJI NA ZAKONODAVSTVO BOSNE I HERCEGOVINE I SUVREMENE TENDENCIJE.....	281
Mr Aleksandar Đorđević, CRKVENI USTAVI DREVNORUSKIH VLADARA	303
Nina Kršljanin "О ПРОКЛѢТН ХРИСТИАНСТВОМЪ": ANALIZA ČLANA 5. DUŠANOVOG ZAKONIKA	309
Mr.sc. Ajdin Huseinspahić, Sedad Dedić, PRAVNI POLOŽAJ RELIGIJE I DRŽAVE KOD DREVNIH EGIPĆANA, ANTIČKIH GRKA I RIMLJANA S OSVRTOM NA PRAVO SLOBODNOG ISPOLJAVANJA RELIGIJE U EUROPSKOJ UNIJI	323
Miljana Todorović, KRIVIČNA DELA PROTIV VERE U SRBIJI XIX VEKA	383
м-р Есин Кранли Бајрам, КОНЦЕПТОТ НА НУЖНО НАСЛЕДУВАЊЕ ВО РИМСКОТО ПРАВО И НЕГОВОТО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ СОВРЕМЕНОТО НАСЛЕДНО ПРАВО ..	397
Višnja Lachner, RANOKRŠĆANSKA NEKROPOLA SOPIANAE.....	415
Mr Ognjen Vujović, INJURIJA, SLOBODA GOVORA I POJAVA HRIŠĆANSTVA	435
Dalibor Đukić, CRKVENA I CARSKA VLAST U VIZANTIJI	465
Miloš Prica, AUTOKEFALNOST I AUTONOMIJA U PRAVOSLAVNOJ CRKVI*	475
Vladimir Vučković, ĐULHANSKI HATIŠERIF (1839) I NJEGOVA PRIMENA U NIŠKOM SANDŽAKU	515

Druga sesija - RIMSKO PRAVO

Nevenka Bogojević-Glušćević,
RIMSKI LEX FALCIDIA U PRAVU GRADA KOTORA U XIV VIJEKU..... 531

Dr Magdolna Sič,
Milan Milutin,
KONSTITUCIJE CARA KONSTANTINA VELIKOG IZDATE U NIŠU 557

Dr Nataša Deretić,
NOVE IDEJE CARA KONSTANTINA U
REGULISANJU BRAČNIH I PORODIČNIH ODNOSA..... 581

prof. dr.sc. Ljubomir Zovko,
Jelena Zovko,
mr.sc. Ivona Šego-Marić,
NEKI ASPEKTI RIMSKOG BRAČNOG PRAVA U VRIJEME
KRŠĆANSKIH CAREVA S OSVRTOM NA "BRAK NA
KUŠNJU" U SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI..... 595

Prof. dr Milena Polojac,
O AKTUELNOSTI JEDNOG PRETOROVOG EDIKTA
(EDIKT DE EFFUSIS VEL DEIECTIS) 617

Prof. dr Emilija Stanković,
GALERIJE I NJEGOV DOPRINOS HRIŠĆANSTVU 627

Маргарита Бузалковска Алексова,
Весна Димовска,
Владо Бучковски,
Гоце Наумовски,
СПОРЕДБЕНА АНАЛИЗА НА ИЗВАДОЦИТЕ DE MORTIBUS
PERSECUTORUM, XLVIII И HISTORIA ECCLESIASTICA, X.5.2-14..... 639

Doc. dr Marija Ignjatović,
Doc. dr Tanja Kitanović,
KONSTANTINOV AKT O POZAKONJENJU
VANBRAČNE DECE (LEGITIMATIO)..... 657

Dr. sc. Nikol Žiha,
Doc. dr. sc. Josip Berdica,
UTJECAJ KRŠĆANSKE TRADICIJE NA
INSTITUT BRAKA U CORPUS IURIS CIVILIS..... 667

Mr Valentina Cvetković-Đorđević,
PRAVNO NEOSNOVANO OBOGAĆENJE OD
RIMSKOG DO SAVREMENOG SRPSKOG PRAVA 703

Mr Ines Matic,
ANTIHERZA – RELIKT PROŠLOSTI ILI RJEŠENJE ZA BUDUĆNOST.... 723

Milica Vučković,
AKTUELNOST NAČELA SUPERFICIES SOLO CEDIT..... 741

Vladimir Ilić,
UTICAJ HRIŠĆANSTVA NA RIMSKO PORODIČNO PRAVO 755

Milica Dačić,
O UTICAJU ULPIJANA NA RIMSKO PRAVO I HRIŠĆANSTVO 767

Treća sesija - ISTORIJA, ARHEOLOGIJA I FILOZOFIJA

Prof. dr Suzana Rajić,
DRŽAVA I CRKVA U KRALJEVINI SRBIJI ZA
VREME POSLEDNJEG OBRENOVIĆA 781

Prof. dr. sc. Krešimir Filipec
STAROKRŠĆANSKI CENTAR I RANOSREDNJOVJEKOVNI
AKVILEJSKI MISIJSKI PUNKT NA GRANICI PANONIJE I NORIKA..... 799

Prof. dr sc. Željko Škuljević
(NE)MOGUĆNOST „HRIŠĆANSKE FILOZOFIJE“ 809

Sofija Stefanović,
Jelena Jovanović,
SKELETNI POKAZATELJI NAPORNOG FIZIČKOG RADA
NA ANTIČKOJ NEKROPOLI U REMESIJANI..... 825

Dr Đorđe Đekić,
SHVATANJE POREKLA ZAKONA I OBIČAJA U PISANIM IZVORIMA
SRBA U SREDNJEM VEKU 845

Irena Ljubomirović, PRILOG PROUČAVANJU KONSTANTINOVOG PREOBRAĆENJA	857
Doc. dr Slaviša Nedeljković, SRPSKO CRKVENO PITANJE U STAROJ SRBIJI U 19. I POČETKOM 20. VEKA	867
Dr Spahija Kozlić, MILANSKI EDIKT I/LI RELIGIJSKA TOLERANCIJA U SVJETLU LAKTANCIJEVE KRITIKE PAGANSTVA	883
Doc. dr Nebojša Vasić, MISTICIZAM LJUBAVI I MISTICIZAM ZNANJA – JEDINSTVO ILI KONTRADIKCIJA	891
dr Gordana Milošević, Nadežda Gavrilović, CARSKA IDEOLOGIJA U ARHITEKTURI, UMETNOSTI I SKULPTURI RIMSKE VILE NA MEDIJANI.....	907
Silvana Milošević, UZDIZANJE SRPSKE ARHIEPISKOPIJE U RANG PATRIJARŠIJE U SVETLU SRPSKO-BUGARSKIH ODNOSA	923
Mr Boris Stojkovski, PRAVNI POLOŽAJ CRKVE U UGARSKOJ ZA VREME STEFANA I	931
Katarina Mitrović, IMENOVANJE EPISKOPA I BRIGA O DISCIPLINI SVEŠTENSTVA – ELEMENTI CRKVENE POLITIKE MLETAČKE REPUBLIKE NA PODRUČJU ZETE I SEVERNE ALBANIJE (1392-1571)	943
Marija Radović, ORALNA HIGIJENA I ISHRANA STANOVNIKA ANTIČKE REMEZIJANE	955
Jasmina Šaranac Stamenković, KONSTANTIN VELIKI U SRPSKOJ ISTORIOGRAFIJI*	969
Aleksandra Mirić, STAMBENA ARHITEKTURA ANTIKE U DELIMA ANTIČKIH AUTORA I KROZ PRIZMU RIMSKOG PRAVA U OBLASTI GRAĐENJA..	987

dr Gordana Milošević, docent,
Univerzitet u Beogradu Arhitektonski fakultet
Nadežda Gavrilović, naučni saradnik,
Arheološki institut Beograd

UDK: 902:72](497.11)

CARSKA IDEOLOGIJA U ARHITEKTURI, UMETNOSTI I SKULPTURI RIMSKE VILE NA MEDIJANI*

Apstrakt: U radu se raspravlja o novim tumačenjima rimske vile na suburbiumu Medijana. Na prostoru Medijane konstatovano i sistematski istraženo više građevina različitih funkcija, kao što su na vila sa peristilom i termama, vila sa oktogonom, skladišta sa radionicama i vojnim barakama, dve ranohrišćanske bazilike, nekropole i više manjih vseoskih vila. Nova arheološka istraživanja vile sa peristilom sprovedenim u periodu od 2010 do 2012. godine omogućila su potpuno sagledavanje i izdvajanje graditeljskih faza, kao i analizu celokupne umetnosti kasnoantičkog perioda zastupljenu u fresko-slikarstvu, mozaicima, arhitektonskoj plastici i skulpturi. Jasno je utvrđeno da se promene na vili sa peristilom u reprezentativni rezidencijalni objekat mogu vezati za period i graditeljske poduhvate Konstantina Velikog u Nišu.

Ključne reči: Konstantin Veliki, Naisus, Mediana, carska ideologija.

Jedan od najznačajniji antičkih gradova u centralnim oblastima Balkana bio je Naisus, koji se od manjeg provincijskog mesta razvija u urbano središte. Do sredine III veka u Naisusu se obrazovalo naselje veterana i njihovih porodica, zatim trgovaca i drugih doseljenika i postalo značajan vojni, ekonomski i politički centar u regionu.¹ Krajem III i u IV veku zabeležen je nagli razvoj grada, porast stanovništva i vojske. Znatne promene izgleda grada u vreme prve tetrarhije, nastavljene su u

¹ *Ovaj rad je rezultat rada autora na projektu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja republike Srbije „Romanizacija, urbanizacija i transformacija urbanih centara civilnog, vojnog i rezidencijalnog karaktera u rimskim provincijama na teritoriji Srbije“ (ev. br. 177097).

O razvoju antičkog Naisusa vidi detaljnije kod P. Petrović, *Niš u antičko doba, passim*; P. Petrović, *Inscriptions de la Mesie Supérieure*, IV, Beograd 1979; P. Petrović, *Naissus – zadužbina cara Konstantina, Rimski carski gradovi i palate u Srbiji*, (ed. D. Srejić), Beograd 1993, 57 – 81

vreme diarhije Licinija (308 – 324) i Konstantina I (306 – 337), a posebno su bile izražene u vreme uspostavljanja monarhije, 324. godine. Izgrađen je gradski bedem, a pojedine gradske četvrti u potpunosti su izmenjene za nove potrebe. Navodi Konstantinovog biografa potvrđuju graditeljsku delatnost cara u rodnom gradu Naisusu „...*Hic igitur Constantinus, natus Helena matre vilissima in oppido Naisso atque eductus, quod oppidum postea magnifice ornavit...*“.²

Teritorija antičkog grada nije bila svedena samo na prostor oko gradskog naselja već se u neposrednoj okolini obrazuju predgrađa (suburbium) u kojim se grade vila urbane i vile rustike. Jedno od značajnijih predgrađa bila je i Medijana, udaljena od grada 3 milje kako beleži *Ammianus Marcellius* (XXVI 5, 1): „*Neassum, ubi in suburbano, quod appellatum Mediana a civitate tertio lapide disparator*. Sudbina Naisusa i suburbiuma na Medijani, bila je, kako pokazuju poslednji rezultati istraživanja, neraskidivo vezana, kako u prikazivanju carske ideologije, tako i u dualizmu solarnih kultova i hrišćanstva (Sl. 1).

U skladu sa opštim propisima o gradnji i uređenju foruma i u Naisusu je bio izgrađen hram sa posvetom oficijelnom vrhovnom bogu (Jupiteru), a prostor foruma ukrašen carskim skulpturama.³ Dva značajna nalaza, koja se dovode u vezu sa uređenjem foruma duže vreme su prisutna u raspravama različitih autora. To su: deo porfirne glave i bronzana glava cara Konstantina Velikog (Sl. 2).

Prema stilskim odlikama i načinu obrade porfirna glava ima sličnosti sa venecijanskim portretima tetararha i više autora saglasilo se da je pitanju portret Konstantina Velikog.⁴ Poslednja istraživanja upućuju na kompoziciju koja predstavlja dijarhiju Konstantina i Licinija i ideološku predstavu *Iovii i Herculii*, iz vremena dobrih odnosa ovih suvladara, između 311. i 316. godine, odnosno u vreme proslave desetogodišnjice vladavine Konstantina Velikog 315. godine. Kompozicija sa carskim portretima (dvojna herma?) nalazila u predvorju ili u unutrašnjosti hrama na forumu.⁵

Drugi nalaz predstavlja portret muškarca zrelih godina sa dosta argumentacije pripisan portretu cara Konstantina.⁶ Deo je pozlaćene bronzane statue i predstav-

2 *Anonymus Valesianus*, (II, 2, ed. J Moreau, Teubner, 1961.)

3 P. Petrović, *Isti, Inscriptions de la Mesie Supérieure*, IV; Г. Милошевић, „Италијански план“ Ниша из 1719. године као повод за реконструкцију изгледа античког и средњовековног града, Ниш и Византија. Зборник радова 3 (ур. М. Ракоција), Ниш 2005, 149 – 162.

4 Д. Срејовић, А. Цермановић-Кузмановић, Римска скулптура у Србији, Београд 1987; М. Томовић, *Roman Sculpture in Upper Moesia*. Београд 1992; М. Васић, On the Porphyry Head from Niš once more, *Starinar* 50, 2001, 245 – 251;

5 М. Васић, On the Porphyry Head from Niš once more, 245 – 251.

6 М. М. Vassitz, Funde von Nisch: Mitteilungen des kaiserlich deutschen archäologischen Instituts. Roemische Abteilung 16, 1901, 47-56; Д. Срејовић, А. Цермановић-Кузмановић,

ljala imperatora u oklopu. Posle detaljnih analiza⁷ predloženi su mogući datumi osvećenja monumentalne skulpture, i to; 334. godina, kao povod pobede nad Gotima i 329. godina prilikom dužeg boravak cara u Naisusu (po povrtku iz Serdike). Dakle, 15 ili 20 godina posle postavljanja porfirne kompozicije, forum u Naisusu ukrašen je još jednim carskim portretom, statuom Konstantina Velikog. Sačuvani portret prikazuje imperatora u prirodnoj veličini, u punoj snazi, u trijumfu. To je novi lik monarha, božansko lice i apsolutni gospodar sveta. Počasno mesto ispred hrama na forumu bilo je najpogodnije za njeno izlaganje i poštovanje javnosti.

Po uspostavljanju monarhije Konstantinovi graditelji započeli su po ustaljenom principu i gradnju javnih građevina širom carstva. Bilo je neophodno ukrasiti i obeležiti i mesto rođenja cara u Naisusu. Skućenost i prenaseljenost antičkog utvrđenog grada otežavala je podizanje monumentalnih građevina ili temeljnu rekonstrukciju, posebno rezidencije prema vrednostima koje su posedovale carske vile i palate, Diklecijana, Konstancija Hlora, Galerija ili Licinija. Carski domen na Medijani, međutim, na trasi *via publica* bio je izuzetno pogodan za prikazivanje dinastičke moći cara (Sl. 3).

Medijana predstavlja jedinstven kompleks, carski domen, nastao krajem III ili početkom IV veka.⁸ Na osnovu ukupnih istraživanja, a posebno onih koja su sprovedena od 2010 do 2012. godine moguće je analitičnije i preciznije sagledeti i opredeliti hronološke faze centralne građevine-vile sa peristilom i njenog neposrednog okruženja.⁹ Velika graditeljska aktivnost u poslednjoj deceniji vladavine Konstan-

Римска скулптура у Србији, Београд 1987, 60; J. Rankov, Glava Konstantina I, *Antički portret u Jugoslaviji*, (ed. Jevtović J.), Beograd 1987, 234-235

7 И. Поповић, Дијадема на Константиновом портрету из Ниша: настанак и развој нове царске инсигније, Ниш и Византија. Зборник радова 3, (ур. М. Ракоција), Ниш 2005, 103-117; М. Васић, Још једном о датовању бронзане главе Константина Великог из Ниша, Гласник Српског археолошког друштва, 24, Београд 2008, 109-120.

8 П. Петровић, Медијана – резиденција римских царева, Београд 1994; P. Petrović, Villa and domus tribunus at Mediana, in: *The Age of Tetrarchs*, (ed. D. Srejić), Beograd 1995, 231 – 243; П. Петровић, Ниш у античко доба, Ниш 1976; P. Petrović, *Naissus – Remesiana – Horreum Margi: Inscriptions de la Mésie Supérieure IV*, Belgrade 1979.

9 М. VASIĆ, Mediana – Die kaiserliche Villa bei Niš. In: *Roms Erbe auf dem Balkan. Spätantike Kaiservillen und Stadtanlagen in Serbien*, (eds. U. Brandl, M. Vasić), Mainz am Rhein, 2007, 96–107; G. Milošević, A residential complex at Mediana: the architectural perspective, in: *Bruckneudorf und Gamzigrad. Spätantike Paläste im Donau-Balkan-Raum*, (eds. G. v. Bülow, H. Zabeckly), Bonn, Wien, 2011, 167-176; G. Milošević, D. Peters, H. Wendling, H., Geophysical Survey at Late Roman Mediana, *Starinar* 61, 2011, 275 – 284; Г. Милошевић, Архитектура резиденцијалног комплекса на Медијани, Константин Велики и Милански едикт 313, Рађање хришћанства у римским провинцијама на тлу Србије, Народни музеј у Београду, Београд 2013, 118-125; Г. Милошевић, М. Васић, Н. Гавриловић, Истраживања на Медијани 2010 – 2011. године, Гласник Друштва конзерватора Србије 37, 2013 годину, у штампи.

tina Velikog na carskom domenu Medijana ukazuje na transformaciju centralnog dela naselja u rezidencijalni kompleksa sa naglašenim konceptom prikazivanja carske ideologije i propagande.¹⁰

Pre velike reorganizacije i rekonstrukcije započete oko 330. godine u središtu carskog domena (*patrimonium*), na mestu gde se nalazila monumentalna građevine, jednostavne izdužene forme, sa velikim dvorištem u sredini. Sala za audijenciju (*aula*) i brojne administrativne prostorije (*officium*) ukazuju na administrativnu zgradu, pretorium koja predstavlja deo većeg kompleksa, u čijem se sastavu nalaze i vojne barake, skladišta i radionice (Sl. 4). Po svojoj prilici da je izgrađena u vreme dvovlašća Konstantina Velikog i Licinija.¹¹

Po završenoj rekonstrukciji u potpunosti je promenjen izgled, ali i značenje centralnog prostora na Medijani, njegov javni, administrativni i privatni karakter. Na južnom delu izvršena je velika prepravka i proširenje trema i ulaznog dela: Dograđen je polukružni prostor sa polukalotom poduhvaćenom masivnim pilonima, a sa spoljnje strane trema manja kvadratna prostorija (*vestibul*). Na severozapadnom i severoistočnom delu prizidana su dva reprezentativna triklinijuma. Preoblikovan je i povećan i trem ka termama (sl. 5). Upotrebljen je mermer visokog kvaliteta za izradu stabla stubova, kapitela i baza, obložnih i podnih ploča, kao i primena novih konstrukcionih sistema tipa svoda, kalota i polukalota. Podovi tremova pojedinih prostorija i kalote triklinijuma dekorisani su mozaicima, oslikani su zidova i tavanice i postavljene skulpture.

U novoj organizaciji građevine jasno je bio naznačen pravac kretanja prilaznim svećanim putem:

- kroz monumentalnu antičku kapiju u izgledu slavoluka,
- prostorije za potrebe predstavljanja (*salutatorium*) i čekanja.

Ceremonijalni prilaz vodio je kroz peristil do sale za audijenciju (*consitorium*) i banket salu (*trichorum*) (sl. 6.). Monumentalni karakter izražen u naglašenim elementima arhitekture bio podređen carskom adventusu i potpunom skladu sa carskim ceremonijalom koji je uveo Dioklecijan, i koji se završavao proskinezom. Moguće je da toj prepravci pripada i postavljanje skulpture *Dea Dardanica*, božanstvo domovine (*dea patriae*), u ulaznom delu, sa jasnom porukom o značaju i poreklu dinastije, odnosno njenog rodonačelnika Konstancija Hlora, iz ugledne daradanske porodice (Sl. 8.).¹²

10 Г. Милошевић, Архитектура резиденцијалног комплекса на Медијани, Београд 2013, 118-125

11 G. Milošević, A residential complex at Mediana: the architectural perspective, 167-176; Г. Милошевић, Архитектура резиденцијалног комплекса на Медијани, 118-125.

12 Г. Милошевић, Архитектура резиденцијалног комплекса на Медијани, 118-125.

Privatni karakter rezidencije bio je naglašen gradnjom dva triklinijuma, i njihovim povezivanjem sa postojećim termama, dok prostorije u bočnim krilima i dalje zdržavaju skromniji izgled i uređenje i koriste se za administrativne poslove carske kancelarije (*officium*). Ovaj koncept uređenja zadržao se do gotskih upada 378. godine.

Mnogobrojni nalazi skulptura, bronzana ograda, dekoracija podova i zidova pozvrđuju značaj i mesto Medijane u dinastičkoj arhitekturi Konstantina Velikog i njegovih naslednika. Severne prostorije vile i trem peristila bogato su dekorisani mozaikom sa geometrijskim i floralnim ornamentima raskošnih boja, a zidovi prekriveni freskama. Sačuvane freske *in situ* u četiri prostorije na severozapadnom delu građevine sa linearnim i geometrijskim ornamentima različitih boja predstavljaju prikaze parapetnih mermernih ploča.

Na mozaicima su prikazani različiti geometrijski motivi. Posebno se izdvajaju kompozicija sa predstava rečnog božanstva Fluvius, na ulazu u aulu, kao i glava Meduze u središnjem delu ove prostorije (Sl. 7).¹³ Posebno se svojim kvalitetom i raznolikošću kolorita izdvajaju mozaici u manjim prostorijama za gozbu (*stibadium*) izgrađenim istočno i zapadno od sale za audijenciju. Delovi mozaika sa pozlatom ukazuju na način obrade kupole postavljene iznad zapadnog *stibadiuma*.

Veliki broj mermernih i porfirnih skulptura i statua pronađen na Medijani svrstava vilu sa peristilom u jednu od vila sa najvećim brojem predmeta skulptoralne forme ne samo u balkanskim provincijama, već i na teritoriji celog Rimskog carstva.¹⁴ Odabir ikonografije skulptura do sada konstatovanih na prostoru vile sa peristilom svakako ukazuje ne samo na izuzetno istančan ukus i bogatstvo vlasnika vile, već i oslikava odgovarajuća religiozna verovanja kojima je isti bio naklonjen, kao i određena ideološka stremljenja imperatora dominantna u periodu života vile. Skulpture i statue su, usled netrpeljivosti hrišćana prema paganskim kultovima, uglavnom nalažene dekapitirane, a najveći broj fragmentovanih i celih skulptura se može identifikovati kao ijatrički odnosno isceliteljski par bogova - Eskulap i Higija (Sl. 8.). Izuzetno star kult boga Eskulapa, koji se pominje još od strane Homera¹⁵ je u periodu rimske dominacije, za razliku od drugih paganskih kultova,

13 Г. Јеремић, Мозаици Медијане – нека разматрања, Ниш и Византија. Зборник радова 4, (ур. М. Ракоција), Ниш 2006, 145–158.

14 А. Јовановић, Неки аспекти проблема скупног налаза скулптура са Медијане код Ниша, Старинар н. с. XXIV-XXV, 1975, 58-60; Д. Срејовић, А. Цермановић-Кузмановић, Римска скулптура у Србији; П. Петровић, Медијана – резиденција римских царева; М. Vasić, N. Gavrilović, N. Venus or Diana from Mediana, *Starinar* LXII, 2012, 137-149.

15 Najraniji pomen rimskog boga Eskulapa, odnosno grčkog boga Asklepija, potiče od Homera, koji doduše ne govori o božanskom poreklu Asklepija, već o njemu kao lekaru i njegovim izuzetnim sposobnostima izlečenja. Kult boga Asklepija je potvrđen od V veka pre n. e., B. L. Wickkiser,

predstavljao kult kome je u manjoj ili većoj meri bila naklonjena većina rimskih careva.¹⁶ Međutim, u periodu od II do IV veka n. e., Eskulapov kult je naročito bio izložen kritikama hrišćanskih apologeta, koji su usled vrlo bliskih analogija između Eskulapovog i Hristovog života i osobenosti, strahovali da hrišćanska verovanja i širenje hrišćanstva ne budu ugrožena od strane u narodu omiljenog kulta boga Eskulapa.¹⁷ Zavidna količina statua Eskulapa i Higije pronađena na prostoru vile sa peristilom na Medijani dozvoljava pretpostavku ne samo o postojanju njihovog kulta, već i svetilišta.¹⁸ Pored skulptura i statua Eskulapa i Higije, na Medijani su pronađene i fragmentovane skulpture bogova Dionisa, Herakla i Merkura (Sl. 8). Činjenica da su u okviru skupnog nalaza skulptura Eskulapa i Higije, pronađene i statue bogova Dionisa, Herkula i Merkura, jasno ukazuje na ijatričku dimenziju pod kojom su ova božanstva poštovana, što ne čudi imajući u vidu da je Medijana u blizini termalnih izvora Niške banje, te da su verovatno pored svojih drugih funkcija, na Medijani Dionis, Herkul i Merkur bili poštovani i pod aspektom zaštitnika zdravlja i bogova izlečenja.¹⁹ Poznato je da je značaj

Asklepios, Medicine and the Politics of Healing in Fifth-Century Greece: Between Craft and Cult, Baltimore 2008, 13, 53.

16 Većina autora izuzetnu popularnost kulta boga Asklepija objašnjava činjenicom da su svi ljudi bez obzira na rasu, socijalni status ili godine, bili dobrodošli u njegovim svetilištima, kao i da je kult božanstva oličavala besprekorna moralnost i konstantna benevolentnost prema ljudima koji bi mu se obratili za pomoć, L. Wells, *The Greek Language of Healing from Homer to New Testament times*, Berlin 1998, 15.

17 Kult boga Asklepija/Eskulapa je pre pojave hrišćanstva predstavljao kult ijatričkog boga koji je prevashodno lečio telo, ali i dušu bolesnika, što je tokom vekova doprinelo njegovom ugledu kao "Spasitelja", odnosno "onoga koji leči emotivne i duševne boli". Stoga je jasno zašto su, usled neminovnog poređenja Eskulapa i Isusa Hrista, hrišćanski apologetic poput Justina I Ambrozija napadali kult boga Eskulapa, L. Wells, *The Greek Language of Healing from Homer to New Testament times*, 227.

18 Pored mermernih statua ovih božanstava, pronađene su i porfirne statue boga i boginje sa grčkim natpisima na bazama, koji ukazuju da su u pitanju importovana dela umešnih skulptora visokog kvaliteta, A. Јовановић, Неки аспекти проблема скупног налаза скулптура са Медијане код Ниша, Старинар н. с. XXIV-XXV, 1973-1974, Београд 1975, 58-60; М. Томовић, *Roman Sculpture in Upper Moesia*, Belgrade 1993; П. Петровић, Медијана – Резиденција римских царева, Ниш 1994.; С. Дрча у: Археолошко благо Ниша од неолита до средњег века, Галерија Српске академије наука и уметности, Београд 2004.

19 Ijatrička funkcija svakako nije bila primarna dimenzija pod kojom su bogovi Dionis, Herkul i Merkur bili poštovani, jer su u pitanju božanstva polivalentnih karaktera koja su prevashodno poštovana kao bog plodnosti, vegetacije i vina (Dionis), kao vojničko božanstvo (Herkul) i kao zaštitnik putnika, trgovaca i mrtvih (Merkur), N. Gavrilović, *Kult Herkula i Merkura u Gornjoj Meziji od I-IV veka n. e.*, 2003: nepublikovana magistarska teza; M. Vasić, *Bronze Railing from Mediana*, Старинар LIII-LIV/2003-2004, Београд 2005, 82.

ovih božanstava bio nezanemarljiv u vreme cara Konstantina,²⁰ što se nastavlja i u periodu nakon vladavine cara Konstantina, a na šta ukazuje nalaz bronzane ograde sa hermama sa glavama boga Asklepija i boginje Lune, kojima su pandan svakako predstavljale na žalost nepronađene glave boginje Higije i boga Sola (Sl. 9).²¹ Naklonost cara Konstantina prema bogu Solu naročito je višestruko bila potvrđena ne samo predstavama cara sa radijalnom krunom ili zracima oko glave analogno bogu Solu na čuvenom Konstantinovom slavoluku, već i zajedničkim prikazima boga i cara na novcu.²² Pored pomenutih skulptura i statua bogova, na Medijani su takođe pronađene i skulpture boginja Dea Dardanike (Dea Dardanica), Artemide/Dijane, bahanantkinja, Afrodite Sosandre i glava boginje Venere ili Dijane. Nalaz statue Dea Dardanike je naročito značajan za razmatranje dinastičke ideologije na Medijani, jer je u pitanju vrhovna boginja i zaštitnica dardanskog naroda koji je činio veći deo domorodačke populacije na prostoru antičkog Niša, a za koju se zna da je poštovana od strane Konstantinovog oca Konstancija Hlora (poreklom Dardanca), a verovatno uvažavana i od strane samog Konstantina (Sl. 8).²³ Činjenica da je skulptura pronađena na prostoru ulaza u vilu, nepogrešivo ukazuje da je postavljena sa namerom da imperator, članovi carske porodice, visoki dostojanstvenici i uopšteno svi posetioци rezidencijalno-palacijalnog kompleksa na Medijani najpre vide i susretnu se sa vrhovnim božanstvom dardanske države i naroda.

20 Značaj pomenutih bogova u vreme cara Konstantina u manjoj ili većoj meri nije zanemarljiv, mada vladar prekida tradicionalnu blisku vezu između rimskog imperatora i boga Herkula (naročito akcentovanu tokom vladavine Maksimijana) i okreće se bogu Solu, J. Bardill, *Constantine Divine Emperor of the Christian Golden Age*, Cambridge 2011, 81 и даље.

21 Prilikom arheoloških istraživanja na Medijani 2000. godine, pronađena je deo višečlane bronzane ograde sa hermama sa glavama boga Asklepija i boginje Lune. Datovana je u period pre 325. godine n. e., a na Medijanu postavljena tokom boravka cara Julijana u Nišu 361. godine n. e. Pronađeni deo ograde sakriven je 378. godine n. e., usled nadolazeće gotske invazije, M. Vasić, *Bronze Railing from Mediana*, 79-109.

22 Pre priklanjanja hrišćanstvu, car Konstantin je bio verni poklonik boga Sol Inviktusa čak do te mere da se smatrao inkarnacijom samog božanstva, što se jasno može sagledati i u emisijama novca kovanih za vreme Konstantinove vladavine, kao i u graditeljskom opusu cara (ikonografija trijumfalnog luka iz Rima sa predstavama boga sunca itd.), R. MacMullen, *Constantine*, London 1987, 69 и даље.

23 Kult boginje Dea Dardanike (*Dea Dardanica*) je do sada potvrđen sa osam kamenih spomenika: pet votivnih spomenika sa natpisima posvećenim boginji (tri spomenika sa lokaliteta Venden, jedan spomenik iz sela Smira i jedan spomenik iz Kuršumlijske Banje), dva spomenika su ikonografsko-epigrafskog sadržaja (u pitanju su dve votivne ploče sa lokaliteta Romula-Malva u Dakiji, sa reljefnom predstavom boginje i natpisom) i skulptura boginje sa Medijane, E. Dobruna-Salih, *Votivna ara Deae Dardanicae i beneficijarna postaja iz Vendenisa*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3, s. XLV, Zagreb 2012, 218-219.; I. Popović, *Dea Dardanica из Медијане и сродни споменици из балканских провинција царства, Ниш и Византија* 6, (ур. М. Ракоција), Ниш 2008, 31 – 43.

Najzad, ne manje značajni jesu izuzetno raskošni fragmenti arhitektonske plastike nalaženi tokom višedecenijskih kampanja arheoloških istraživanja na Medijani. Izuzetan kvalitet mermera različitih delova arhitektonske plastike, korespondira sa već pomenutim značajnim mozaicima i skulpturama, kao i sa brojnim nalazima staklenih tesera koje potiču sa svoda i zidova stibadijuma B a od kojih su na pojedinima bili sačuvani tragovi zlatnih listića. Bogatstvo i raskoš, kao i pažljivo biranje ornamenata u fresko-slikarstvu, mozaicima i skulpturi vile sa peristilom na Medijani, nedvosmisleno ukazuju da je vila građena u prvim godinama prisustva Konstantina Velikog na Balkanu, da bi potom služila njemu i njegovim naslednicima kao objekat rezidencijalno-administrativnog karaktera. Ujedno, nalazi skulptura paganskih božanstava koji se moguće hronološki preklapaju sa vremenom nastanka ranohrišćanskih crkava na Medijani, ukazuju na mogućnost kratkotrajnog paralelnog egzistiranja paganstva i hrišćanstva na ovom lokalitetu, što predstavlja neretku pojavu na kasnoantičkim lokalitetima širom Rimskog carstva.

Konstantinov takozvani «tolerantni monoteizam», nasleđen iz kuće Konstancija Hlora bio je izražen u jačanju crkvenih institucija posle Edikta o toleranciji, i posebno za vladavine Konstancija II, međutim na Medijani u dasadšnjim istraživanjima nije potvrđen. Nasuprot hrišćanskom Niasu, solarni kult na Medijani ustupiće pred hrišćanstvom tek krajem IV i početkom V veka, izgradnjom dve manje crkve.

*Doc. Gordana Milošević,
Assistant Professor,
Nadežda Gavrilović,
Scientific Associate,
National Institute of Archaeology, Belgrade*

THE IMPERIAL IDEOLOGY IN THE ARCHITECTURE, ART AND SCULPTURE OF ROMAN VILLA WITH PERYSTILE IN MEDIANA

Summary

Naissus was one of the most important antique cities in the central area of the Balkans, which evolved from small provincial town into significant urban centre. Considerable changes in the context of the town's appearance began during the first tetrarchy, just to be continued during the reign of Licinius (308-324) and Constantine I (306-337) and particularly in 324 A. D. and afterwards. The density and the fact that Naissus was overpopulated made the erection and reconstruction of monumental buildings, especially residences, very difficult. The imperial residence in Mediana, situated on the via publica, was extremely suitable for the display of emperor imperial power.

The central place in Mediana belongs to the complex of villa with peristyle, thermae, ceremonial access road and monumental antique gate. Public and private character of villa with peristyle is clearly emphasized in new organisation of the building – the direction of moving and adventus are shown through salutatorium, consitorium and trichorum, as two smaller triclinii and belonging rooms which are presented in building's architecture and decoration and which imply simultaneous representativeness and privacy of the object. Opposite to previously described, the rooms in lateral wings are of secondary importance and were used in administrative works of Emperor's office (officium).

Northern rooms of the villa and the entrance (portico) of the peristyle were richly decorated with the mosaic covered with colourful geometric and floral ornaments. Among different motives represented in Mediana mosaics, the composition with the presentation of river god Fluvius (at the aula entrance) and the mosaic with Medusa head, should be emphasized. The walls of the villa with peristyle were covered with fresco-painting.

Numerous finds of sculpture, bronze fence, wall and floor decorations imply that during this building phase, villa with peristyle had residential character. Iconographic and stylistic analysis of so far known mosaics and sculptures shows very clear ideological politics of mentioned time period, which can be primarily seen in the selection of Roman deities presented in villa. Discovered statues of Asclepius, Hygieia, Dea Dardanica, Venus and Diana, as well as fragmented sculptures of Hercules, Mercury, Dionysus, Maenad and Satyre imply belief in iatric dimension of these deities, but also in their military, eschatological and solar function. The assumption that iconographical motives on mosaics and sculptures were deliberately made is confirmed by numerous facts, as for example the fact that Dea Dardanica – whose sculpture was found in Mediana – was protectress of Dardanians and who was greatly respected by Constantius Chlorus and Constantine the Great.

Key words: Constantine the Great, Naisus, Mediana, imperial ideology.

Popis ilustracija:

Sl. 1. Situacioni plan položaja Naisusa i Mediane

Sl. 2. Pretpostavljena osnova Naisusa na početku IV veka n.e. (G. Milošević); 1.1) forum; 2) porfirna glava tetarha (Narodni muzej, Niš); 3) bronzana glava cara Konstantina Velikog (Narodni muzej Beograd)

Sl. 3. Suburbium Mediana, centralni deo nalazišta, snimak 1996. (N. Borić)

Sl. 4. Mediana, građevina sa dvorištem; I graditeljska faza, osnova i idealna rekonstrukcija: 1) južni trem; 2) dvorište sa tremom; 3) aula, sala za audijenciju; 4) *officium* (G. Milošević)

Sl. 5. Mediana, vila sa peristilom, II graditeljska faza, osnova i idealna rekonstrukcija: 1) vestibul; 2) južni trem i prostorije za potrebe predstavljanja (*salutatorium*) i čekanja; 3) peristil; 4) sala za audijenciju (*consitorium*) i banket (*trichorum*); 5-5a) stibadium; 6) *officium*; 7) hodnik prema termama; 8) terme (G. Milošević)

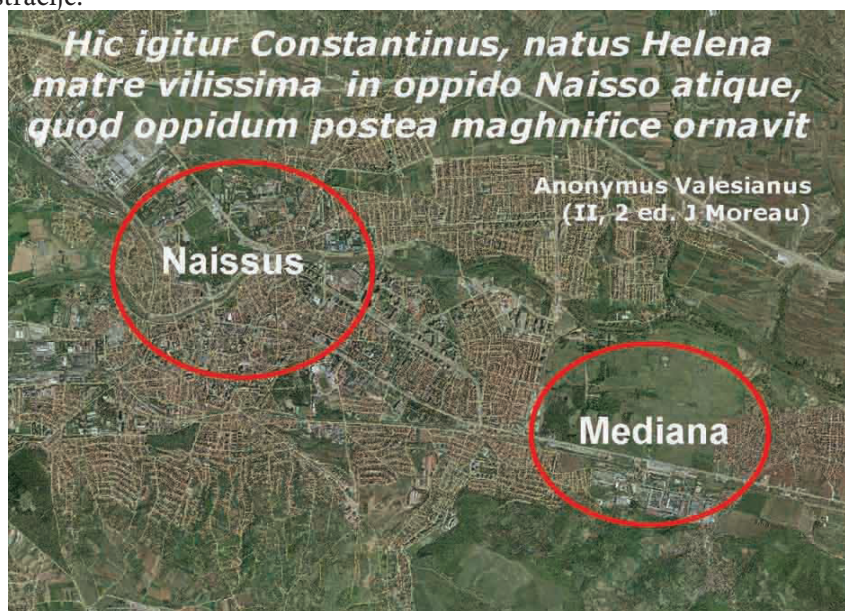
Sl. 6. Mediana, kompleks vile sa peristilom; II graditeljska faza, osnova i idealna rekonstrukcija antičku kapiju u izgledu slavoluka: 1) prilazni svečani put; 1a) ogradni zid; 2) antička kapija (G. Milošević)

Sl. 7. Mediana, mozaik: 1) meduza; fluvius-detalj (Dokumentacija Arheološkog instituta u Beogradu).

Sl. 8. Mediana, skulpture: 1) Higija; 2) Asklepije; 3) Asklepije sa Telefom; 4) Dea Dardanica; 5) Dionis?; Merkur, Narodni muzej u Nišu (Dokumentacija Arheološkog instituta u Beogradu).

Sl. 9. Mediana, deo bronzane ograde i herma sa predstavom Asklepija, Narodni muzej u Nišu (Dokumentacija Arheološkog instituta u Beogradu).

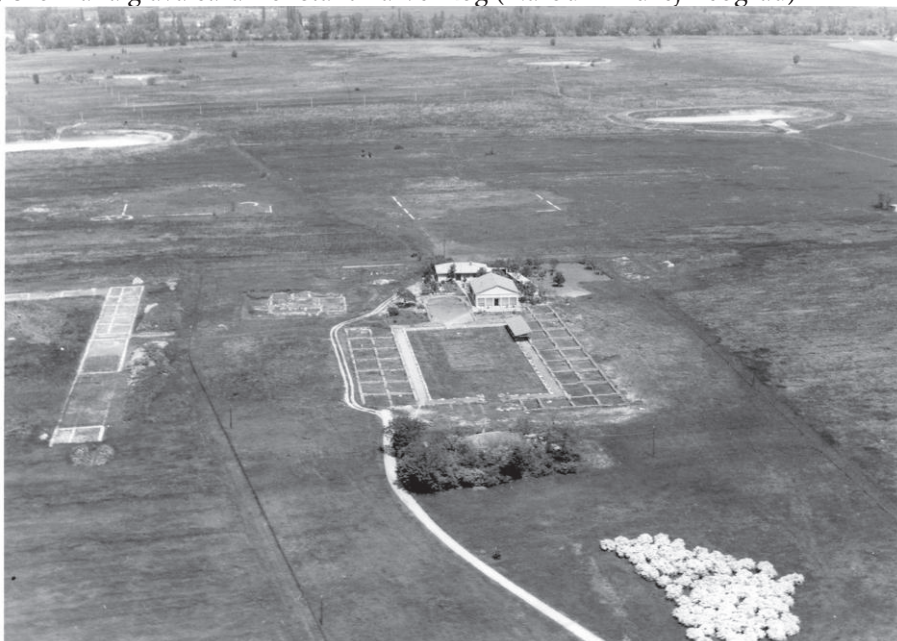
Ilustracije:

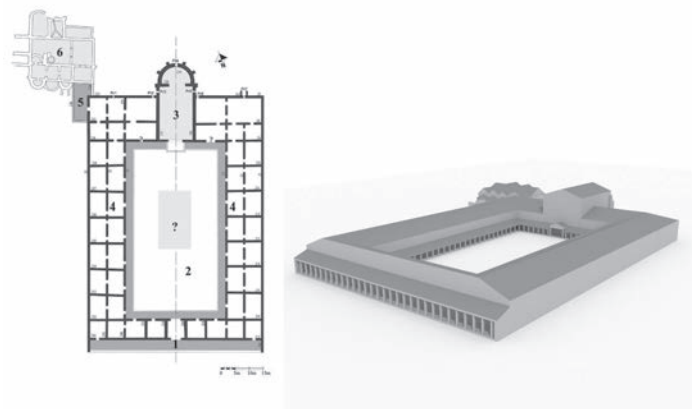
Sl. 1. Situacioni plan položaja Naisusa i Mediane

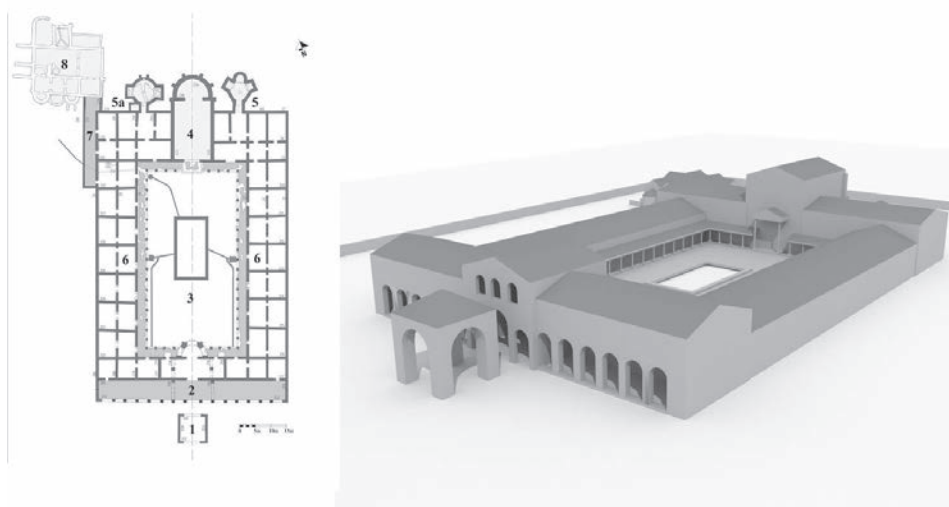
Sl. 2. Pretpostavljena osnova Naisusa na početku IV veka n.e. (G. Milošević); 1.1) forum; 2) porfirna glava tetrarham (Narodni muzej, Niš); 3) bronzana glava cara Konstantina Velikog (Narodni muzej Beograd)

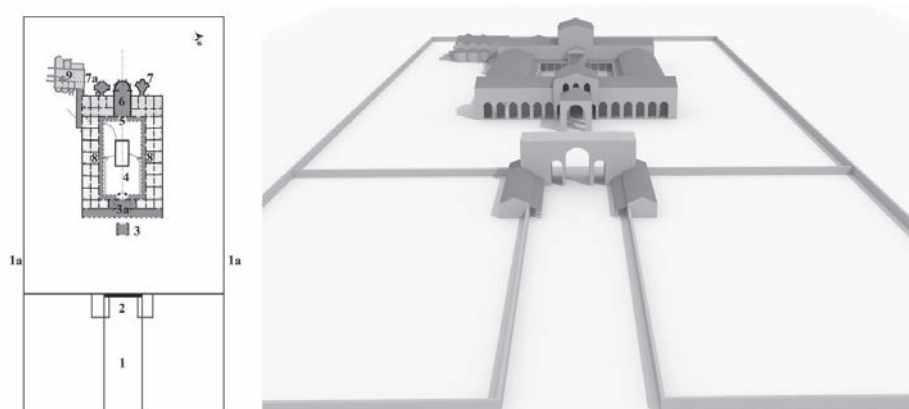
Sl. 3. Suburbium Mediana, centralni deo nalazišta, snimak 1996. (N.Borić)

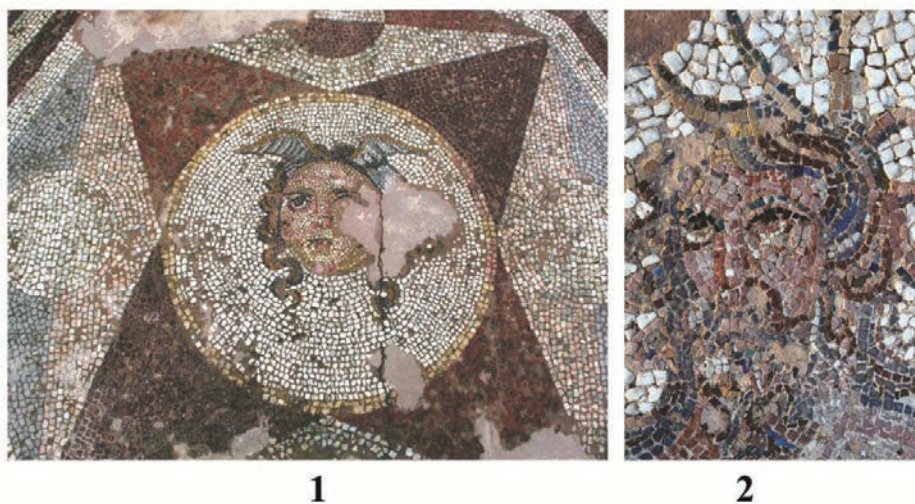
Sl. 4. Mediana, građevina sa dvorištem, I graditeljska faza, osnova i idealna rekonstrukcija: 1) trem; 2) dvorište sa tremom; 3) aula; 4) *officium* (G. Milošević)

Sl. 5. Mediana, vila sa peristilom, II graditeljska faza, osnova i idealna rekonstrukcija: 1) vestibul; 2) južni trem i prostorije za potrebe predstavljanja (*salutatorium*) i čekanja; 3) peristil; 4) sale za audijenciju (*consitorium*) i banket (*trichorum*); 5-5a) stibadium; 6) *officium*; 7) hodnik prema termama; 8) terme (G. Milošević)

Sl.6 Mediana, kompleks vile sa peristilom, II graditeljska faza, osnova i idealna rekonstrukcija akroz monumentalnu antičku kapiju u izgledu slavluka:
1) prilazni svečani put; 1a) ogradni zid; 2) antička kapija (G. Milošević)

Sl. 7. Mediana, mozaik: 1) meduza; fluvius-detalj
(Dokumentacija Arheološkog instituta u Beogradu).

1

2

3

4

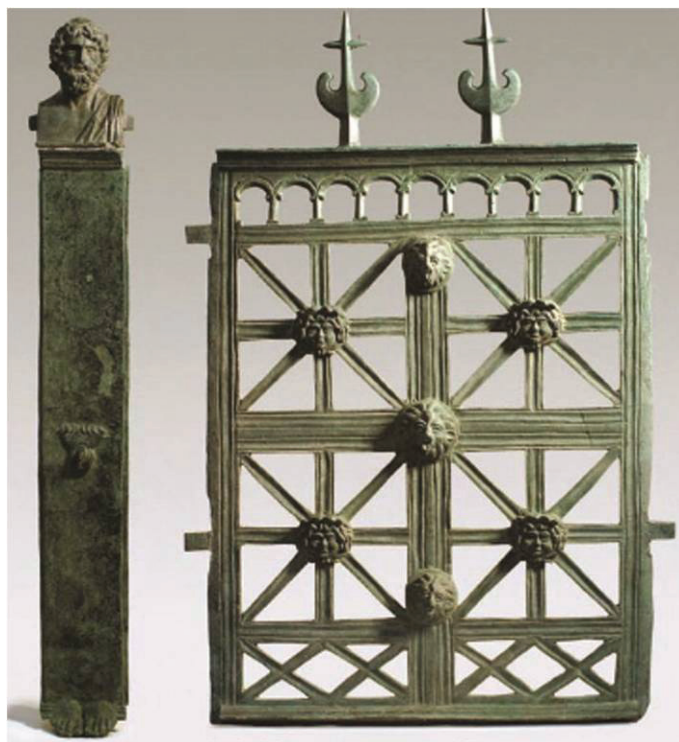

5

6

Sl. 8. Mediana, skulpture: 1) Higija; 2) Asklepije; 3) Asklepije sa Telefom; 4) Dea Dardanica; 5) Dionis?; Merkur, Narodni muzej u Nišu (Dokumentacija Arheološkog instituta u Beogradu).

Sl. 9. Mediana, deo bronzane ograde i herma sa predstavom Asklepija, Narodni muzej u Nišu (Dokumentacija Arheološkog instituta u Beogradu).